

Nalaz ulomaka keramičkih posuda sa prikazom zmije iz Japre kod Bosanskog Novog

Adnan Busuladžić

Sarajevo

Zmija u mitologiji Ilira, Grka i Rimljana

Zmija je oduvijek bila tema brojnih mitova i kultura.¹ U svim civilizacijama ona je bila simbol života ili smrti. Na Balkanu je to bila vrlo stara kulturna životinja. Prve tragove susrećemo već u neolitu. Kao totem kod Ilira, ona ima centralnu ulogu u svijetu mitova i religije.²

U mnogobrojnim mitskim predajama zmija se pojavljuje u više različitih uloga. Tako su zmije spomenute u ulogama pretvaranja, kao predznak, smrt, invazija, čuvarica, kao kazna, žena koja rađa, oživljavateljka, iscjeliteljka, hraniteljica djeteta i sl.

U Kini, zmija je odabrana za jedan od dvanaest znakova Zodijskih. Mezopotamska božica Ištar često je prikazivana sa zmijom omotanom oko tijela. U drevnom Egiptu, simbol iskonskog haosa, Aposis, prikazivan je kao ogromna zmija – bog zla i noći. Ovo božanstvo je bilo smrtni neprijatelj bogu Sunca Raa, protiv koga se svake večeri borio.³ Kod starih Sumeraca zmija je bila simbol plodnosti i zemlje.⁴

U grčkoj mitologiji Kerber i Meduza su često prikazivani sa zmijama po cijelom tijelu ili kosi. I drugi mitovi iz tog perioda govore o zmiji. Tako su Grci Jadranskom moru davali naziv „drakontophoron“ – bogat zmijama. Ovakav naziv najvjerojatnije potječe iz činjenice da su ilirski

brodovi na svom pramcu imali figuru zmije, svog nacionalnog simbola.⁵

Posebno mjesto zmija je imala kod Ilira. Mitski praotac Ilira bio je prikazivan u obliku zmije, a i samo ime ima korijen u riječi „ilur“ – zmija.⁶ Prema starogrčkoj legendi Ilirios, rodonačelnik ilirskog roda, bio je sin Feničanina Kadma i Harmonije. Po nalogu oca Agenora, kralja Feničana, Kadmo je pošao tražiti svoju sestru Europu, koju je oteo Zeus. Zbog neobavljena posla nije se smio vratiti kući, nego se zaustavio u Beociji u Grčkoj. Na tom mjestu je osnovao grad Tebu. Oženio se Harmonijom, kćerkom boga Aresa i boginje Afrodite. Kadmo je po nalogu proročišta otišao među ilirske Enhelejce i postao njihov kralj. U zemlji Ilira dobio je sina Ilirosa po kojem i narod dobi ime Iliri. U legendi o Kadmu, Ilirios je tijesno povezan sa zmijom koja ga je obavila čim se rodio, prenijevši pri tom u njega svoju magičnu moć.⁷ U starosti su se Kadmo i Harmonija pretvorili u zmije i u tom obliku nastavili živjeti na Elizejskim poljanama.⁸

Prema jednoj legendi i Aleksandar Makedonski je bio sin zmije i Olimpije, supruge Filipa Makedonskog.⁹

U antičkoj mitologiji zmija se kao simbol naročito povezuje sa Asklepijem ili Eskulapom, koji je štovan kao božanstvo medicine. Prema Homeru riječ je o historijskoj ličnosti, koja je važila za

¹ O zmijama: Gheerbrant 1983, 796-805, Arnold 2002, 195-237, Pl. 42-49.

² Stipčević 1991, 149.

³ Colin 2004, 475-476.

⁴ Rafo 1953, 419.

⁵ Rafo 1953, 420

⁶ Oštir 1923, 109; Županić 1933, 100-101; Gruppe 1906, 358; Stipčević 1991, 157.

⁷ Stipčević 1991, 15; Srejšević / Cermanović 2004, 168, 187, 446-447.

⁸ *Strab. Geo*, I, 2, 39.

⁹ Radet 1942, 5.

vrnog liječnika.¹⁰ Kao njegov simbol umijeća pojavljuje se zmija koju je držao u ruci. Njegovi sljedbenici su podizali svetišta, tzv. asklepione, u kojima su čuvali sakralne zmije i vršili liječničku profesiju. Jedan od poznatih svećenika ovog kulta je bio i Heraklit, Hipokratov otac, koji se smatrao izravnim potomkom Eskulapa.¹¹ Svetilišta sa kultom Eskulapa u kojima su bile i sakralne zmije bilježimo u Epidauru u Dalmaciji i istoimenom mjestu na Peloponezu.¹² Raznovrsnost i brojnost simboličkih tumačenja kulta zmije potvrđuje se i legendom o Demetri, starom božanstvu plodnosti i vegetacije, na čiji htonski karakter ukazuju buktinje i zmija.¹³ Zmija je bila i personifikacija duše pokojnika, simbol plodnosti zemlje, rasta vegetacije i izvora vode.¹⁴

Atributi grčke boginje Atene su bili šljem, egida i štit, dok su joj omiljene životinje bili sova, pijetao i zmija.¹⁵ Legenda o sinu Posejdona i Keorese po imenu Bizant u svom sadržaju ima aktivnu ulogu zmija. Nakon odlaska Bizanta u rat u Trakiju njegov grad je napao skitski kralj. Bizantova supruga Fidalija spasila je grad bacajući na neprijateljsku vojsku veliki broj zmija.¹⁶ I mit o Gorgoni govori o zmijama otrovnicama koje su nastale od kapi krvi koja je kapala sa odsječene glave Meduze koju je posjekao Persej.¹⁷ I u helenističkom periodu Meduza je prikazivana kao lijepa žena sa diskretno naznačenim zmijama u kosi.¹⁸

Kastor i Polideuk, blizanci, koji su po svom ocu Zeusu nazvani Dioskuri, često su u Sparti prikazivani kao dvije amfore iz kojih izlaze zmije. Zbog ovoga su zmije bile jedan od najčešćih njihovih atributa.¹⁹

Strašne i srdite boginje Erinije u grčkoj umjetnosti i predaji se predstavljaju kao starice koje umjesto sijede kose imaju zmije na glavi. Nekada su prikazivane i sa zmijom u ruci.²⁰

Personifikacija vječnosti, Eternitas, u svojim atributima je imala i zmiju koja drži svoj rep u

zubima.²¹ Jedna od grčkih legendi govori i o čudovišnoj zmiji Ehidni, koja je posjedovala više ljudskih glava. Bila je Gejina kći. Sa Tifonom je rodila Hesperidsku zmiju, kao i zmije koje su ubile Laokonta i njegove sinove.²²

Za najranije djetinjstvo Herakla veže se i priča o zmiji. U želji da uništi Herakla, boginja Hera je u sobu mališana poslala dvije ogromne zmije. Neustrašivi Herakle ih je svojim ručicama ugušio.²³

I priča o Heraklovom kasnijem životu govori o zmiji. Djevojku po imenu Pirena, silovao je Herakle. Nakon ovoga, djevojka rađa zmiju.²⁴

Junona, jedno od najvažnijih rimskih božanstava, u skupini svojih svetih životinja, pored pauna, guske i koze, ima i zmiju.²⁵

Poznata su još dva predanja koja spominju zmije. U prvom se govori o zaljubljanju erinije Tisifone u lijepog dječaka Kiterona. Kada ju je on odbio, Erinija je iz svoje kose istrгла zmiju koja je ujela dječaka. Od posljedica ujeda dječak je i umro.²⁶ Druga predaja govori o Kihreju, sinu Posejdona. On je ubio veliku zmiju koja je pustošila Salaminu. Za uzvrat je proglašen za vladara.²⁷ Prema drugim izvorima Kihrej je zmiju odnjegovao, a sa Salamine ju je otjerao Euriloh. Zmija je u Eulesini postala čuvarica Demetrina hrama.²⁸ U skladu sa navedenom tradicijom, zabilježeno je i da se u bici između Grka i Perzijanaca, koja se dogodila 480. g. stare ere, pojavila zmija pokraj brodova. Delfijsko proročište je objavilo da je riječ o Kihreju koji je došao da obezbijedi pobjedu Grcima.²⁹

Zmije su vezane i uz kult boga Dionisa. Njegove njegovateljice i pratilje Menade su bile opasane zmijama koje im ližu obraze. Na vazama crvenofiguralnog stila Menade su predstavljene i u društvu zmija.³⁰ Drugi detalj o životu Dionisa govori o njegovoj otmici na moru. Nakon što je na silu uvučen u brod koji je zaplovio, vesla su se pretvorila u zmije.³¹

¹⁰ Sudhof 1922, 5.

¹¹ Rafo 1953, 424 i Srejšović / Cermanović 2004, 57-58.

¹² Rafo 1953, 425.

¹³ Srejšović / Cermanović 2004, 110.

¹⁴ Raunig 2004, 92.

¹⁵ Farnell I, 258; Nilsson 1906, 88; Simon 1969, 179.

¹⁶ *Diod.* IV, 49

¹⁷ *Plin. NH*, XXXVII, 164.

¹⁸ Srejšović / Cermanović 2004, 98.

¹⁹ Srejšović / Cermanović 2004, 120.

²⁰ Srejšović / Cermanović 2004, 143.

²¹ Srejšović / Cermanović 2004, 147.

²² *Hes. Th.* 295.

²³ *Apoll. Bibl.* II, 4, 8.

²⁴ *Sil. Ital.* III, 420.

²⁵ Srejšović / Cermanović 2004, 183.

²⁶ Srejšović / Cermanović 2004, 209.

²⁷ *Apoll. Bibl.* III, 12, 7.

²⁸ *Diod.* IV, 724; *Strab. Geo.* IX, 1, 9.

²⁹ *Paus.* I, 36, 1.

³⁰ Srejšović / Cermanović 2004, 257.

³¹ Srejšović / Cermanović 2004, 119.

U vidu zmije, kao blagi i dobri bog koji daruje bogatstvo, prikazivan je i Zeus.³²

Uz pomoć zmije, Zeus je oplodio Persefonu, dok druga legenda govori da je majka ostavila u pećini Persefonu sa dvije zmije da je čuvaju. Iz te veze je rođen Sabazije.³³

Za ime Zeusa veže se i rođenje njegovog sina Skita. Majka dječakova je imala tijelo u vidu zmije.³⁴

I za tri kćeri kralja zemlje Orhomena, Miniju, vezani su i detalji sa zmijama. One su odbile da učestvuju u svetkovini u čast boga Dionisa. Zbog neposlušna kažnjene su na način da su pretvorene u slijepe miševе. Bršljan i loza su obavijeni oko njihovih razboja, a iz košarica sa vunom zašišnale su zmije.³⁵

I za ime slavnog kralja Minoja veže se priča o zmijama. S obzirom na to da je imao veliki broj ljubavnica, ljubomorna žena Pasifaja je na svog supruga bacila čini, tako da u tijela njenih suparnica Minoj ubacuje zmije, škorprije i stonoge. One su razjedale njihove utrobe i donosile smrt u mukama. Od ovih neugodnih čini Minoja je spasila Prokrida.³⁶

Veliki je broj uloga u kojima su zmije imale izvjesnu funkciju. Tako jedna legenda govori o sestrama Alkiopi, Pandrosi i Hersi, kojima je boginja Atena naredila da ne otvaraju košaricu koja im je povjerena na čuvanje. Mučene radoznalostću one su je otvorile i ugledale dijete obavijeno zmijama, nakon čega su izgubile razum.³⁷

Druga legenda govori o kazni vezivanja zmijama za stub Aloada. Ovako je kažnjen jer je htio silovati boginju Artemidu.³⁸

Uz mitsku ulogu zmije vezana je i priča o Amfitrionu, sinu tirenskog kralja Alkeja i Persejevom unuku. On je prikazivan kako davi zmije u prisustvu Herakla i Alkmene.³⁹

Zmija se povezuje i sa ličnošću kralja Beotije, Atamanta, sina Eola i unuka Helena. S obzirom na to da su Atamant i njegova supruga odgojili Dionisa, razbješnjela Hera je poslala Tisifonu koja je došla da ih kazni. Iz njene glave su siktale

zmije, a dvije od njih su bračni par ujedima otrovale na način da su ostali pomućenog uma.⁴⁰

Jedna od rijetkih pozitivnih uloga koje je grčka predaja namijenila zmijama govori o Telefu, osnivaču pergamske kraljevske loze. Rastavljen od djetinjstva od svoje majke, bilo mu je određeno da se oženi vlastitom majkom. Bogovi su poslali zmiju koja je spriječila ovo vjenčanje.⁴¹

Slavni tebanski prorok Tiresija hodajući je udario štapom i ubio ženku zmije u trenutku parenja. Istog trena je postao žena i tako živio sedam godina. Osme godine je ponovo naišao na zmije koje se pare. Udarivši jednu štapom, ponovo je postao muškarac. Kako je Tiresija okusio slasti ljubavi i kao muškarac i kao žena, pozvan je da riješi spor oko pitanja ko više uživa u ljubavi. Suprotstavljene strane su bile Zeus i Hera. Odgovor Tiresija je bio da ženama pripada devet dijelova, a muškarcu samo jedan dio zadovoljstva. Hera ga je oslijepila, a Zeus mu podario proročki dar i dug život.⁴²

Sin Zeusa i kćerke kralja Minija, div Titije, napao je boginju Leto. U znak kazne, Zeus ga je bacio u Tartar gdje mu zmije jedu jetru koja stalno iznova raste.⁴³

Filoktet, kralj tesalske Melobeje, bio je ujeden od zmije. Zbog zadaha zagnojene rane Grci su ga ostavili na otoku Lemnu.⁴⁴ Druga predaja govori o kazni zmijskog ujeda po Herinoj želji, jer je Filoktet zapalio Heraklovu lomaču.⁴⁵ Od zmijskog ujeda umro je i Olef, sin kralja Likurga. Ovaj događaj je protumačen kao loš predznak.⁴⁶

U ulozi pretvaranja iz jednog bića u drugo zmija se javlja u priči o Heraklu i njegovoj borbi sa Ahelejom, koji se pretvara u zmiju.⁴⁷

Zmija je neizostavni detalj i u legendi o Bona Dei, rimskoj boginji zemlje i plodnosti. S obzirom na to da je odbijala udvaranja vlastitog oca Fauna, on se pretvorio u zmiju, uspjevši se na taj način približiti kćeri. U narodu je smatrana boginjom zdravlja i u njenim hramovima su čuvane zmije.⁴⁸ Predstavljena je sa zmijama u rukama.⁴⁹

³² Srejić / Cermanović 2004, 160.

³³ *Diod.* IV, 4, 1.

³⁴ *Diod.* II, 43.

³⁵ *Ovid. Metar* IV, 1.

³⁶ *Ant. Lib.* 41; *Apoll. Bibl.* III, 1, 2, 15.

³⁷ *Ant. Lib.* 41; *Apoll. Bibl.* III, 1, 2, 15.

³⁸ *Hyg. Fab.* 28.

³⁹ Srejić / Cermanović 2004, 28 i 29.

⁴⁰ *Ovid. Metar* IV, 420.

⁴¹ *Hyg. Fab.* 244.

⁴² *Ant. Lib.* 17; *Ovid. Metar* III, 320; *Hyg. Fab.* 75.

⁴³ *Hyg. Fab.* 55.

⁴⁴ Srejić / Cermanović 2004, 295-296.

⁴⁵ *Hyg. Fab.*, 102.

⁴⁶ *Apoll. Bibl.*, III, 6, 4; *Hyg. Fab.* 74, 273.

⁴⁷ Srejić / Cermanović 2004, 71.

⁴⁸ *Macro. Satur.* I, 12, 24-25.

⁴⁹ Srejić / Cermanović 2004, 81.

Identična uloga zmije u svrhu oplodnje desila se kada se Apolon pretvorio u kornjaču da bi se približio lijepoj djevojci Driopi. Nakon što je Driopa uzela kornjaču u krilo, Apolon se pretvorio u zmiju i oplodio djevojku.⁵⁰

I za Posejdonovog unuka Periklemena legenda govori da se u toku borbe sa Heraklom preobražavao u zmiju.⁵¹

U umjetnosti i grčkoj književnosti noge u obliku zmija posjedovala su bića giganti.⁵² Drugi detalj koji povezuje zmije i gigante govori da su iz zemlje natopljene krvlju giganata postale razne otrovne zmije.⁵³

Jedan od giganata, Damasten, ubio je zmiju koja je usmrtila Morijnog brata Tila. Ženka ubijene zmije je travkom koju je donijela oživila mrtvog mužjaka. Sestra Tila, Morija, istu je travku iskoristila za oživljavanje brata.⁵⁴

Identična legenda o oživljavanju zmije od strane druge zmije koja je donijela ljekovitu biljku bilježimo i kod Polida, praunuka proroka Melampoda. Od strane kralja Minoja je bio zatvoren u grobnicu njegovog sina. Pored tijela dječaka je prolazila zmija koju je Polid ubio. Druga zmija uz pomoć biljke oživljava mrtvu zmiju, a Polid uz pomoć iste travke oživljava mrtvog dječaka.⁵⁵

I čuveni trojanski rat u svom sadržaju ima detalj u kome su prikazane zmije kao predznak. Poslije prinošenja žrtve Apolonu, sa žrtvenika se popela zmija prema obližnjem gnijezdu, pojevši pticu sa osam ptica. Nakon toga se pretvorila u kamen. Ovo znamenje je protumačeno kao budući pad Troje.⁵⁶

Stradanje Troje je predskazano i kada su tri ogromne zmije navalile na zidine grada. Jedna od zmija je uspjela da uđe unutar zidina.⁵⁷

O trojanskom ratu govori i legenda o Laokontu, svećeniku Apolona. S obzirom na to da je obljubio svoju ženu pred kipom Apolona, izazvao je njegovu ljutnju. U trenutku prinošenja žrtve, Apolon je poslao dvije zmije, Karibeju i Porku, da uguše Laokonta i njegove sinove. Nakon ubistva, otpuzale su u Atenino svetište.⁵⁸

⁵⁰ *Ant. Lib.* 32.

⁵¹ *Hyg. Fab.* 10.

⁵² *Hes. Th.*, 183.

⁵³ *Ovid. Metar* I, 156.

⁵⁴ Srejović / Cermanović 2004, 100.

⁵⁵ *Apoll. Bibl.*, III, 1, 2; 3, 1; *Hyg. Fab.* 136.

⁵⁶ Srejović / Cermanović 2004, 3.

⁵⁷ *Pind. Olimp.* VIII, 30.

⁵⁸ *Hyg. Fab.* 135.

Sin velikog trojanskog junaka Akamanta, Munit, poslije pada Troje je krenuo ocu u Atiku. U Olintu je umro od ujeda zmije.⁵⁹

Veliki broj zmija natjerao je Elefenora, sina eubejskog kralja Halkodonta, da nakon pada Troje doplovi sa lađama do otoka, kojeg je zbog velikog broja zmija morao da napusti.⁶⁰

O otoku koji je preplavljen zmijama otrovnica govori i legenda o Forbantu. Ovog junaka oluja je bacila na otok Rod, gdje su stanovnici imali problem sa zmijama. On je oslobodio zemlju od otrovnica.⁶¹

Za djecu trojanskog kralja Prijama – Kasandru i Helena – postoji legenda da su imali moć proricanja. Spomenuti dar su dobili po rođenju u Apolonovom svetištu, gdje su im zmije očistile uši.⁶²

Proročki dar čišćenjem ušiju dobio je i prorok Melampod. Kada su ispred njegove kuće sluge poubijale zmije, on je sa poštovanjem spalio njihova tijela, a mladunce odgojio. U znak zahvalnosti zmije su mu čišćenjem ušiju omogućile da razumije govor ptica.⁶³

Od ujeda zmije umrla je i Euridika, nimfa, supruža tračkog pjevača Orfeja⁶⁴ i Mops, eponimski heroj tesalskog grada Mopsiona.⁶⁵

Likurgov brat Admet, zaboravivši na dan vjenčanja prinijeti žrtve boginji Artemidi, trebao je biti kažnjen na način da mu u ložnicu boginja pošalje zmije.⁶⁶

Kao plod Hefestove ljubavne čežnje prema Ateni nastao je Erihtonije. Atena je novorođenčetu dodijelila dvije zmije da ga čuvaju.⁶⁷

U identičnoj funkciji čuvanja djece, zmija je bila i u slučaju proroka Jama. Pošto ga je majka napustila, bogovi su mu poslali dvije zmije koje su ga čuvale i hranile medom.⁶⁸

Makedonovom sinu Pindu, nakon njegovog povlačenja u šumu, društvo je pravila velika zmija koju je hranio. Nakon njegovog ubistva, zmija je čuvala njegovo tijelo dok ga nisu našli roditelji.⁶⁹

⁵⁹ *Diod.* IV, 62.

⁶⁰ Srejović / Cermanović 2004, 131.

⁶¹ *Hom. H. Apoll.* 211; *Hyg. Astr. Poet.* II, 14

⁶² Srejović / Cermanović 2004, 196 i 452.

⁶³ Srejović / Cermanović 2004, 252.

⁶⁴ *Ovid. Metar.* X, 1.

⁶⁵ *Apoll. Rh. Arg.* IV, 1502; *Lyc. Alex.* 881

⁶⁶ Srejović / Cermanović 2004, 6.

⁶⁷ Srejović / Cermanović 2004, 145.

⁶⁸ *Paus.* VI, 2, 5.

⁶⁹ *Ael.* X, 40

1a

1b

2

Tab. 1. 1. a-b. Zelena glazirana rimska vaza sa reljefnim prikazima flore i faune, Köln (po Klein 1887.);
2. Antička vaza iz Ptuja sa prikazom zmije (po Lamut 2004.)

1

2

Tab. 2. 1. *Ulomak posude iz Japre, sa reljefnom predstavom zmiје (Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, neinventarizirani primjerak); 2. Fragment drške sa gornjim dijelom tijela zmiје (Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, inv. br. 5754)*

Zmija u mitraizmu i kršćanstvu

Zmija kao kulturna životinja se javlja i u mitraizmu.⁷⁰ Osnovna funkcija njenog prikaza u navedenom kultu odnosi se na scenu lizanja krvi žrtvovanog bika i žderanja njegovog polnog organa kako bi spriječili čudo plodnosti.⁷¹ Keramičke posude sa mitraističkim karakterom konstatirane su na nekoliko lokaliteta u blizini Ptuja u Sloveniji. Navedene zdjele su služile pri svećeničkom obredu, koji je slijedio nakon žrtvovanja bika.⁷²

Ovakvo intenzivna tradicija sa zmijom kao ključnom figurom uzrokovala je da se i umjetnički i predmeti svakodnevne upotrebe izrađuju u obliku ili sa dekorativnim motivom zmije. Prikazi zmije postaju jako intenzivni od V stoljeća stare ere, pa tokom čitavog antičkog perioda. Ovo se naročito odnosi na nakit (različite naušnice, ogrlice, fibule, narukvice, prstenje i aplikacije), ali i u drugim formama, kao što su keramičke i staklene posude, arhitektonski ulomci, scene na freskama i mozaicima i sl.⁷³

U svim monoteističkim religijama zmija se spominje u svetim tekstovima. Opće je poznata dvojaka, ali i inicijacijska uloga zmije u abrahamskim religijama.⁷⁴

Od mnogobrojnih detalja vezanih za običaje u kojima izvjesnu ulogu ima i zmija ističu se vjerovanja i uloga zmije u zagrobnom životu. U spomenutim vjerovanjima zmija ima funkciju čuvarice groba. Takva vjerovanja su bila raširena u cijelom Sredozemlju. U takvim situacijama, zmija je čuvala kako pokojnikovu kuću za života, tako i njegov grob. Ove tvrdnje upotpunjuju se i prikazima zmija na kamenim urnama iz Jezera i Ribića kod Bihaća. Na spomenutim urnama, koje jasno reproduciraju izgled prapovijesne kuće tipa megaron, prikazane su zmije na izbočinama u prednjem dijelu. Izbor mjesta na prednjem dijelu urne usmjerava na zaključak da su i kod ovog slučaja zmije imale zaštitničku ulogu. One su imale zadatak da zaštite ulaz u urnu u kojoj su se nalazili posmrtni ostaci pokojnika.⁷⁵

⁷⁰ Zotović 1973.

⁷¹ Mandić 1954, 367.

⁷² Lamut 2004, 112. sl. 1 i 2

⁷³ Rendić-Miočević 1989, Tab. 42, Sl. 3 i Tab. 48, Sl. 1; Ravnig 2004, 90-92; Popović 2002, 19, 21, 39, 45.

⁷⁴ Jeruzalemska Biblija 1994, 15. (Post. 3, 1); Gouders 1997, 473.

⁷⁵ Stipčević 1991, 187-188.

I u kasnijim vremenima pojavljuje se čitav niz kršćanskih svetaca kod kojih je ikonografija i prisustvo zmija u kultu vrlo bitan segment. Tako je kult zmije nadomješten kultom svetog Hilariona koji je, prema legendi, u Epidauru ubio veliku zmiju.⁷⁶

Zanimljiv običaj zabilježen je i u Crnoj Gori gdje, nespojivo sa kršćanskom interpretacijom zmije kao simbola zla, na katoličkim nadgrobnim križevima nalazimo prikaze zmija. Zmijski prikazi na ovim križevima nesumljivo imaju funkciju zaštite grobova, što se logički može tumačiti samo kao prežetak iz prahistorijskih paganskih vremena.⁷⁷

Prisustvo i raširenost zmijskog kulta potvrđuje se i određenim brojem topografskih lokaliteta koji u svom korijenu sadrže značenje – imenicu zmije (Zmijanje, Zmajevac, Zmajevo, Zmijanac i sl.). Ovakvi relikti potvrđuju činjenicu da je zmija imala kulturni značaj i da je u izvjesnim formama preživjela i kršćanske uticaje.⁷⁸

Analiza ulomaka iz Japra

Pronađeni keramički ulomak predstavlja slučajni nalaz koji je sredinom 80-tih stigao u Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine. Nepubliciran i neobjavljen ostao je praktički do danas. Jedini poznati kontekst odnosi se na ceduljicu koja je pohranjena zajedno sa ulomkom na kojoj piše Japra. S obzirom na to da je na istoimenom lokalitetu pronađen identičan nalaz, sa velikom vjerovatnoćom se može pretpostaviti da se radi o keramičkom fragmentu sa lokaliteta Japra, na kojem je konstatirano veliko rudarsko rimsko naselje.⁷⁹

Neinventarizirani primjerak je dobre fakture i pečenja, tankih stijenki, sive boje (Tab. 2. 1). Riječ je o dijelu trbuha sa reljefom zmijskog tijela u valovitom obliku, koji se uspinje uz duž drške. Oštećena glava zmije ulazi u udubljenje na vrhu očuvane drške, koje predstavlja plitku posudicu iz koje zmija pije. Plitke poprečne linije su ucrtane po tijelu zmije.

Drugi, inventarizirani primjerak (inv. br. 5754, Tab. 2. 2) predstavlja također fragment drš-

⁷⁶ Rafo 1953, 423.

⁷⁷ Stipčević 1983, 625-629.

⁷⁸ Rafo 1953, 427-428; Skarić 1937, 37-53.

⁷⁹ Basler 1977, 121-216.

ke sa gornjim dijelom tijela zmije, čija glava ulazi u plitku posudicu koja se nalazi na vrhu drške. Na jednoj strani je djelomično sačuvan i rub zdjele. Na očuvanom dijelu zmije se vide kružni ukrasi. I ovaj fragment je dobre fakture i pečenja, sive boje, tanjih stijenki, sa malim tragovima pre-maza na dijelu očuvanog ruba.

Najsličnije analogije mogu se konstatirati u primjerku koji je nađen kod Ptuja u Republici Sloveniji (Tab. 1. 2).⁸⁰ Šire analogije našim primjercima pohranjene su u Kölnu, gdje se čuva zeleno glazirana rimska vaza sa reljefnim prikazima flore i faune.⁸¹ Oko dvije drške se omotavaju zmije, čije tijelo je prekriveno nizom ispupčenih tačkica. Glave ovih zmija nalaze se na rubu posude, na samom vrhu drški (Tab. 1. 1a, 1b).

Temeljem komparativne analize može se ustvrditi da je riječ o različitim fragmentima dvije kultne zdjele sa tri ručke. Kod oba primjerka su bile omotane zmije, čije su se glave spuštale u zdjele na vrhu ručki (Tab. 2. 1, 2). Spomenuta analogija (Tab. 1. 1a, 1b) oba ulomka definira kao kultne posude mitraističkog kulta, gdje je zmija imala određenu ulogu. Centralna scena svakog mitraističkog spomenika prikazuje *tauroktoniju*. Na navedenom prikazu nalazi se u centralnom dijelu Mitra odjeven na orijentalni način, u hlačama i sa frigijskom kapom. Preko ramena je kratki plašt koji leprša. Oslonivši se lijevom nogom na iznurenog bika, koji se sklonio u pećinu i pao na prednje noge, Mitra ga lijevom rukom hvata za nozdrve, a desnom mu zabija nož u slabine. Prema rani iz koje curi krv skače pas i plazi zmija, dok škorpion hvata životinju za genitalije. U ovakvoj sceni zmija kao ktonična životinja personificira zemlju. Namjera zmije da lizne bikovu prolivenu krv, odnosi se na želju da snaga žrtvovane svete životinje uđe u nju.⁸²

Mitraizam kao vjerska zajednica na prostoru današnje Bosne i Hercegovine potvrđen je na više različitih lokaliteta. Često, riječ je o monumentalnijim spomenicima, koji potvrđuju ukorjenjenost, hijerarhijsku i organizacijsku strukturu ovog kulta. Među pronađenim ostacima ističe se dvostrani mitrički reljef iz Konjica,⁸³ reljef uklesan u živoj stijeni iz Jajca,⁸⁴ te reljef iz Zvor-

nika, kao i niz epigrafskih i drugih nalaza pronađenih kod Bihaća, Skelana, Glamoča i Mostara.⁸⁵

Navedeni spomenici potvrđuju znatnu rasprostranjenost mitraističkog kulta, pri čemu se i dva keramička ulomka iz Japre mogu pripisati istoj kultnoj zajednici. Sljedbenici Mitre, svoje pristaše su imali i u rudarskom naselju u Japri. Datacija opisana dva ulomka, najvjerovatnije se uvjetno može precizirati najkasnije do prvih desetljeća IV stoljeća, kada kršćanstvo počinje postupno preuzimati primat. U prilog ovoj tvdnji ide i analiza cjelokupnog lokaliteta Japra, gdje su konstatirane različite građevinske faze, čiji se datacijski okvir kreće od kraja I do VI stoljeća.⁸⁶

Summary

Find of the ceramic vessel fragments with snake representation from Japra near Bosanski Novi

In ancient times snake representations were present in many myths and cults. Snake was often the symbol of life and death. As a cult animal occurs in Mithraism, and as a symbol of evil arises in the Christian tradition.

In the area of a large mining site of Japra were found two fragments of pottery with representations of snakes that are wrapped around the handle. According the analogy with similar cases can be said that these vessels are connected with cult of Mithras and were used for religious purposes.

Bibliografija

Izvori

Antoninus Liberalis, *Metamorphoseon synagoge*, ed. I. Cazzaniga, Antoninus Liberalis, *Metamorphoseon synagoge*, Istituto Editoriale Cisalpino, Milan 1962.

Pseudo-Apollodorus, *Bibliotheca* (sub nomine Apollodori), ed. R. Wagner, *Apollodori bibliotheca. Pediasimi libellus de duodecim Herculis laboribus*, *Mythographi Graeci* 1, Teubner, Leipzig 1894.

⁸⁵ Imamović 1977, 277.

⁸⁶ Basler 1977, 121-216.

⁸⁰ Lamut 2004, 113, Sl. 1, 115 Sl. 2.

⁸¹ Klein 1887, 117-119.

⁸² Gabričević 1987, 168 i 171.

⁸³ Patsch 1897, 629-656; Cambi 2002, 439-445.

⁸⁴ Sergejevski 1937, 11-18.

Apollonii Rhodii, *Argonautica*, ed. H. Fraenkel, Apollonii Rhodii *Argonautica*, Clarendon Press, Oxford 1961.

Claudius Aelianus, *De natura animalium*, ed. R. Hercher, *Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta*, vol. 1, Teubner, Leipzig 1864.

Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, ed. F. Vogel and K. T. Fischer, *Lib. 19-20: vol. 5*, ed. Fischer, Teubner, Leipzig 1906.

Hesiodus, *Theogonia*, ed. M. L. West, *Hesiod. Theogony*, Clarendon Press, Oxford 1966.

Hyginus, *Fabulae*, *Hygini Fabulae*, ed. H. J. Rose, 1933.

Hymni Homerici, In Apollinem (fort. auctore Cynaetho Chio), ed. T. W. Allen, W. R. Halliday and E. E. Sikes, *The Homeric hymns*, 2nd edn, Clarendon Press, Oxford 1936.

Hyginus Astronomus, *Astronomica* (Hygin: *L'Astronomie*, ed. A. Le Boeuffle, 1983).

Lycophron, *Alexandra*, ed. L. Mascialino, *Lycophronis Alexandra*, Teubner, Leipzig 1964.

Ambrosius Aurelius Theodosius Macrobius, *Saturnalia*, Columbia University Press, 1969.

Nonnus, *Dionysiaca*, ed. R. Keydell, *Nonni Panopolitani Dionysiaca*, 2 vols, Weidmann, Berlin 1959.

P. Ovidius Naso, *Metamorphoses* (Ovid: *Metamorphoses in Two Volumes*. ed. F. J. Miller; G. P. Goold, 1977-1984).

Pseudo-Plutarhus, *De fluviis*, ed. K. M. Didot, Paris 1861.

Pausanias, *Graeciae descriptio*, ed. F. Spiro, *Pausaniae Graeciae descriptio*, 3 vols, Teubner, Leipzig 1903.

Plinius C. Secundus, *Naturalis Historia* (C. Plini Secundi *Naturalis Historiae Libri XXXVII*. Vols. 1-5, ed. C. Mayhoff, 1892-1909).

Pindarus, *Olympia*, ed. H. Maehler (post B. Snell), *Pindari carmina cum fragmentis*, pt. 1, 5th edn, Teubner, Leipzig 1971.

Strabo, *Geographica*, ed. A. Meineke, *Strabonis geographica*, 3 vols, Teubner, Leipzig 1877.

Silius Italicus, *Punica* (*Corpus Poetarum Latinorum*. Vol. 3, ed. W. C. Summers, 1905).

Jeruzalemska Biblija, *Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1994.

Skraćenice

AHI, JAZU Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Dubrovnik.

Arhiv za ASJE Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju. Beograd.

Godišnjak CBI Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja. Sarajevo.

Djela CBI Djela Centra za balkanološka ispitivanja. Sarajevo.

Etnolog Etnolog. Ljubljana.

JDVAR Jahrbücher des Vereins von alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn.

GZM Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Sarajevo.

Z.n.ž.o.J.S. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Zagreb.

Literatura

Arnold, N. 2002, *A Field guide to the reptiles and amphibians of Britain and Europe*, London 2002.

Basler, Đ. 1977, *Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre*, GZM, n. s. A, XXX/XXXI, Sarajevo 1977, 121-216.

Cambi, N. 2002, *Bilješka o reversu mitričkog reljefa iz Konjica*, *Godišnjak CBI knj. XXXII/30*, Sarajevo – Frankfurt am Main – Berlin – Heidelberg 2002, 439-445.

Colin, D. 2004, *Rječnik simbola, mitova i legendi*, Zagreb 2004.

Imamović, E. 1977, *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977.

Farnell, L. R. 1896-1909, *The Cults of the Greek States I-V*, Oxford 1896-1909.

Gabričević, B. 1987, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split 1987.

Gheerbrant, A. 1983, *Zmija*, u: *Rječnik simbola, Mitovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1983.

Gouders, K. 1997, *Zmija*, u: *Anton Grabner – Haider, Praktični biblijski leksikon, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1997.

Gruppe, O. 1906, *Mythologie und Religionswissenschaft*, Bd. I, München 1906.

Mandić, O. 1954, *Od kulta lobanje do kršćanstva*, Zagreb 1954.

Nilsson, M. P. 1906, *Griechische Feste von religiöser Bedeutung*, Leipzig 1906.

Klein, J. 1887, *Verzierte Thongefässe aus dem Rheinland*, JDVAR, Heft LXXXIV, Bonn 1887, 108-120.

Lamut, B. 2004, *Posodi z mitrično kultno simboličko iz Petovione*, u: *Rimljani, steklo, glina, kamen*, Ljubljana 2004, 112-115.

Oštir, R. 1923, *Illyro-thrakisches*, Arhiv za ASJE. Knj. I sv. 1-2, Beograd 1923.

Popović, I. 2002, *Nakit sa Juhora – ostava ili sakralni tezaurus*, Beograd 2002.

Patsch, K. 1897, *Mithraeum u Konjicu*, GZM IX, Sarajevo 1897, 629-656.

Radet, A. 1942, *Alessandro il Grande*, Torino 1942.

Raunig, B. 2004, *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda*, *Djela, knj. LXXXII, CBI, knj. 8*, Sarajevo 2004.

Rendić-Miočević, D. 1989, *Iliri i antički svijet*, Split 1989.

- Rafo, F.* 1953, Prilog poznavanju ilirske mitologije, AHI, JAZU, Dubrovnik 1953, 419-428.
- Stipčević, A.* 1983, Zmija kao čuvarica groba, Prilog proučavanju ilirskih ostataka u suvremenim narodnim vjerovanjima, Z. n. ž. o. J. S. Knj. 49, Zagreb 1983, 625-629.
- Stipčević, A.* 1991. Iliri, Zagreb 1991.
- Sudhof, B.* 1922, Geschichte der Medizin, Berlin 1922.
- Sergejevski, D.* 1937, Das Mithräum von Jajce, GZM XLIX, 1937, 11-18.
- Srejović, D. / Cermanović, A.* 2004, Rečnik grčke i rimske mitologije, Beograd 2004.
- Simon, E.* 1969, Die Götter der Griechen, München 1969.
- Skarić, V.* 1937, Župa Zemaljanik i stara nahija Zmijanje, GZM, XLIX, 1937, 37-53.
- Zotović, Lj.* 1973, Mitraizam na tlu Jugoslavije, Beograd 1973.
- Županić, N.* 1933, Značenje nekih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom poluostrvu, Etnolog, 5-6/1933.